हस्ताम्भोजैर्दधानं त्रिनयनविलसद्वेदवक्त्राभिरामं
मार्त्तण्डं वल्लभार्द्धं मणिमयमुकुटं हारदीप्तं भजामः ॥"

एवं ध्यात्वा मानसैः सम्पूज्यार्घ्यस्थापनं कुर्य्यात् ततः पूर्व्वोक्तक्रमेण पीठं संपूज्य पूर्व्वादिदिक्षु कर्णिकायाम्। उं उषायै नमः। एवं पं प्रभायै पं प्रज्ञायै सं सन्ध्यायै इति संपूज्य मूर्त्तिं मूलेन कल्पयेत्। ततः पूर्व्वादिदिक्षु सूर्य्यं भास्करं भानुं रविञ्च पूजयेत्। कोणेषु दिवाकरम्। ततः पूर्व्वदक्षिणपश्चिमोदीचेरषु दिक्षु ह्रां हृदयाय नमः। इत्यादिना पूज्ययेत्। ईशाने ह्रौं नेत्रत्रयाय वौषट्। शारदायाम्।

"सूर्य्यादीन् चतुरो दिक्षु विदिक्ष्वन्यं समर्च्चयेत्
अङ्गपूजा यथापूर्व्वा नेत्रमीशानदिग्गतम् ॥"

ततः पूर्व्ववच्चन्द्रादिग्रहान् पूजयेत्। ततो लोकपालान् पूजयेत्। तथा च निबन्धे।

"ग्रन्थानष्टौ तथा बाह्ये लोकपालांस्ततःपरम्॥"

ततो धूपादिविसर्ज्जनान्तं कर्म्म समापयेत्। अस्य पुरश्चरणजपो लक्षत्रयसंख्यः। त्रिमधुरोपेतैः कमलैर्द्दशांशहोमः। तथा च।

"लक्षत्रयं जपेन्मन्त्री बीजं विम्बपुटीकृतम्।
दशांशं कमलैः फुल्लैर्जुहुयान्मधुरोक्षितैः ॥
इमं मन्त्रं जपन्मर्त्यः कान्तिं पुत्त्रान् धनं द्युतिम्
वाक्सिद्धिममितां लक्ष्मीं मौभाग्यमपि साधयेत्

इति तन्त्रसारः ॥ * ॥

अस्य प्रकारान्तरमन्त्रध्यानपूजादिकं गरुड़पुराणे ३९ अध्याये द्रष्टव्यम् ॥ * ॥ सूर्य्ये वर्णनीयानि यथा। अरुणता१ रविमणिप्रकाशः२ चक्रवाकप्रीतिः ३ पद्मप्रकाशः४पथिकप्रीतिः५ लोचनप्रीतिः ६ तारार्त्तिः ७ चन्द्राप्रकाशः ८ दीपाप्रकाशः ९ ओषध्यप्रकाशः १० पेचकार्त्तिः११तमोऽभावः १२ चौरार्त्तिः १३ कुमुदार्त्तिः १४ कुलटार्त्तिः १५। इति कविकल्पलता ॥

सूर्य्यकान्तः, पुं, (सूर्य्यः कान्तो यस्य। सूर्य्यस्य कान्तः प्रियो वा।) स्फटिकः। इति हलायुधः ॥ मणिविशेषः (यथा, रघुवंशे। ११। २१।

"ज्योतिरिन्धननिपाति भास्करात्
सूर्य्यकान्त इव ताड़कान्तकः ॥")

तत्पर्य्यायः। सूर्य्यमणिः २ सूर्य्याश्मा३ दहनोपमः४। इति हेमचन्द्रः॥तपनमणिः५ तापनः६ रविकान्तः ७ दीप्तोपलः ८ अग्निगर्भः९ ज्वलनाश्मा १० अर्कोपलः ११। अस्य गुणाः। उष्णत्वम्। निर्म्मलत्वम्। रसायनत्वम्। वातश्लेष्महरत्वम्। मेध्यत्वम्। पूजनाद्रवितुष्टिदत्वञ्च इति राजनिर्घण्टः ॥ पुष्पवृक्षविशेषः। तत्पर्य्यायः। सूर्य्यमणिः२पुष्परक्तः३पचत्पुटः ४। इति शब्दचन्द्रिका ॥

सूर्य्यकान्तिः, स्त्री, (सूर्य्यस्येव कान्तिर्यस्याः।) पुष्पविशेषः। यथा,—

"सूर्य्यकान्तिस्ताम्रवर्णा ओड्रपर्य्याय इत्यपि ॥"

इति शब्दचन्द्रिका ॥

सूर्य्यस्य दीप्तिश्च ॥

सूर्य्यकालः, पुं, (सूर्य्योपलक्षितः कालः।) दिवसः। इति शब्दचन्द्रिका

सूर्य्यकालानलचक्रं, क्ली, नराणां शुभाशुभज्ञानार्थं नक्षत्रघटितचक्रविशेषः। यथा,—

"ऊर्द्ध्वगास्त्रित्रिशूल्यग्रास्तिस्रस्तिर्य्यग्व्यवस्थिताः
द्वे द्वे नाड्यौ स्थिते कोणे शृङ्गयुग्मं तथैकया ॥
मध्यत्रिशूलदण्डादौ भानुभाद्यं भमण्डलम्।
साभिजित्तत्र दातव्यं सव्यमार्गेण सर्व्वदा ॥
नाम ऋक्षं स्थितं यत्र ज्ञेयं तत्र शुभाशुभम्।
अधोगतैस्त्रिनक्षत्रैरुद्वेगो दधबन्धनम् ॥
रेखाष्टके जयो लाभ ऋक्षषट्के तथा पुनः।
शृङ्गयुग्मे रुजाभङ्गो मृत्युः शूलत्रये स्फुटम् ॥
विवादे व्यसने युद्धे रोगार्त्ते गमने तथा।
सूर्य्यकालानलं चक्रं ज्ञातव्यन्तु प्रयत्नतः ॥"

इति स्वरोदयः ॥

सूर्य्यग्रहः, पुं, (सूर्य्यरूपो ग्रहः।) नवग्रहाणां प्रथमग्रहः। (सूर्य्यस्य ग्रहः ग्रहणम्।) सूर्य्योपरागः। यथा, गारुड़े।

"सूर्य्यग्रहः सूर्य्यवारे सोमे सोमग्रहो भवेत्।
चूड़ामणिरयं योगस्तत्रानन्तफलं स्मृतम् ॥"

इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥

सूर्य्यग्रहणं, क्ली, (सूर्य्यस्य ग्रहणम्।) सूर्य्योपरागः। तत्कारणं यथा, वह्निपुराणे गणभेदनामाध्याये।

"सूर्य्येन्दोरुपरागस्तु गोलकच्छायाया भवेत्।
अन्योन्ययोस्तयोरेव व्यापयोरेव कारणात् ॥
ग्रासमोक्षौ तु जायेते तस्मात् पूर्व्वपश्चिमौ।
तत्र पुण्यफलाड्डागः क्षतो राहोस्तु विष्णुना॥"

अन्यत् ग्रहणशब्दे द्रष्टव्यम् ॥

सूर्य्यजः, पुं, (सूर्य्यात् जायते इति। जन + डः।) सुग्रीववानरः। इति जटाधरः ॥ शनिग्रहः। (यथा, बृहत्संहितायाम्। १०४। ४४।

"गच्छत्यध्वानं सप्तमे चाष्टमे च
हीनः स्त्रीपुत्त्रैः सूर्य्यजे दीनचेष्टः ॥"

यमः। मनुः। रेवन्तः। कर्णश्च ॥)

सूर्य्यजा, स्त्री, (सूर्य्यात् जायते इति। जन + डः। टाप्।) यमुना नदी। इति हेमचन्द्रः ॥

सूर्य्यतनयः, पुं, (सूर्य्यस्य तनयः।) शनैश्चरग्रहः। यमः। (सावर्णिमनुः। रेवन्तः।) यथा,—

"तस्य पत्नीत्रयन्त्वद्दत् संज्ञा राज्ञी प्रभा तथा।
रैवतस्य सुता राज्ञी रेवन्तं सुषुवे सुतम् ।२।
प्रभा प्रभातं सुषुवे त्वाष्ट्री संज्ञा तथा मनुम्।
यमश्च यमुना चैव यमलौ तु बभूवतुः ॥ ३ ॥
जनयामास तस्यान्तु पुत्त्रञ्च मनुरूपिणम्।
सवर्णत्वाच्च सावर्णिर्मनोर्वैवस्वतस्य च ॥ ८ ॥
ततः शनिञ्च तपतीं विष्टिञ्चैव क्रमेण तु।
छायायां जनयामास संज्ञेयमिति भास्करः॥"९

इति मात्स्ये ११ अध्यायः ॥

(वानरराजः सुग्रीवः। कर्णश्च ॥)

सूर्य्यतनया, स्त्री, (सूर्य्यस्य तनया।) यमुना नदी। इत्यमरः। १। १०। ३२ ॥

सूर्य्यपत्रः, पुं, (सूर्य्य इव तीक्ष्णं पत्रमस्य।) आदित्यपत्रः। इति राजनिर्घण्टः ॥

सूर्य्यपुत्त्रः, पुं, सूर्य्यस्य पुत्त्रः।) वरुणः। शनिः। इति केचित् ॥ (यथा, महाभारते ।६।३।१३।

"मघास्वङ्गारको वक्रः श्रवणे च बृहस्पतिः।
भाग्यं नक्षत्रमाक्रम्य सूर्य्यपुत्त्रेण पीड्यते ॥")

यमः। यथा,—

"धर्म्मराज नमस्तुभ्यं नमस्ते यमुनाग्रज।
पाहि मां किङ्करैः सार्द्धं सूर्य्यपुत्त्र नमोऽस्तु ते॥"

इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥

(अश्विनीकुमारौ। यथा, महाभारते। १३। १५७। १९।

"पिबेतामश्विनौ सोमं भवद्भिः सहितावुभौ।
उभावेतावपि सुरौ सूर्य्यपुत्त्रौ सुरेश्वर! ॥"

अन्यत् सूर्य्यतनयशब्दे द्रष्टव्यम् ॥

सूर्य्यपुत्री, स्त्री, (सूर्य्यस्य पुत्त्री।) यमुना। यथा, महाभारते।

"यमस्वसर्नमस्तेऽस्तु यमुने लोकपूजिते।
वरदा भव मे नित्यं सूर्य्यपुत्त्रि नमोऽस्तु ते ॥"

इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥

विद्युत्। इति केचित् ॥

सूर्य्यफणिचक्रं, क्ली, सर्व्वकार्य्यशुभाशुभज्ञापकचक्रविशेषः। यथा,—

"सप्तविंशतिभान्यत्र पङ्क्तियुक्त्या क्रमेण तु।
त्रयन्तारत्रयन्तरे वेधः फणिचक्रं त्रिनाड़िकम्॥
यत्र ऋक्षे स्थितो भानुर्भेदार्द्धा गणयेद्बुधः।
नाम ऋक्षं स्थितं यत्र ज्ञेयं तत्र शुभाशुभम् ॥
कुर्य्यान्मृत्युञ्च रोगञ्च नाड़ीवेधगतं नृणाम्।
वर्ज्जयेत् सर्व्वकार्य्येषु युद्धकाले विशेषतः ॥
निर्व्वेधऋक्षमध्यस्थं यस्य नाम प्रजायते।
सिध्यन्ति सर्व्वकार्य्याणि संग्रामे च जयो भवेत्॥"

इति स्वरोदयः ॥

सूर्य्यभक्तः, पुं, (सूर्य्यस्य भक्तः प्रियः।) बन्धूकपुष्पवृक्षः। सूर्य्यपूजके, त्रि। इति मेदिनी ॥

सूर्य्यभक्तकः, पुं, (सूर्य्यभक्त एव। स्वार्थे कन्।) बन्धूकपुष्पवृक्षः। इति शब्दमाला ॥ सूर्य्यपूजके, त्रि ॥

सूर्य्यमणिः, पुं, (सूर्य्यप्रियो मणिः।) सूर्य्यकान्तमणिः। इति हेमचन्द्रः ॥ पुष्पवृक्षविशेषः। यथा, शब्दचन्द्रिकायाम्।

"सूर्य्यकान्तः सूर्य्यमणिः पुष्परक्तः पचत्पटः ॥"

सूर्य्यमण्डलं, क्ली, (सूर्य्यस्य मण्डलम्।) सूर्य्यसन्निधिवेष्टनम्। तत्पर्य्यायः। परिवेशः२परिधिः ३ उपसूर्य्यकम् ४ मण्डलम् ५। इत्यमरः।१। ३। ३२ ॥ यथा,—

"सायाह्ने शिवरूपाञ्च वृद्धां वृषभवाहिनीम्।
सूर्य्यमण्डलमध्यस्थां सामवेदसमायुताम् ॥"

इत्याह्निकतत्त्वम् ॥

सूर्य्यलता, स्त्री, (सूर्य्यप्रिया लता।) आदित्यभक्ता। इति राजनिर्घण्टः ॥